

b^ardi. t^abg^aç . . . . . bu y^arde k^alti. ig^ad^ay^an tiy^a
s^ak^a[n^ap^a?] .

II D 37 . . . . (II,46) [*nda süñü*]sdı'm, süsin s^ançdı'm içikⁱgme içkdı,
budı'n boldı, ölügme ölti. s^cl^ene kodı yor'p^an k^ar^agin kis^alta
ebin b^ar^akin *nda* bozdı'm . . . . y^aşka ^agdi. uygur e[^t]b^r
yüzce ^cren ilg[er]lü t^e[zⁱp b^ardi?] . . . . .

II D 38 . . . . . (II,47) . . . . . ti. türk budn
aç ^rti. ol y^ılkig ^ılp ig^tim. ot^uz ^rtu^ki tört y^aş^ıma og^uz t^ız^ıp
t^ıbg^ıçka kirti. ök^un^ıp sül^dim suk^ın . . . . . [og]luⁿ
yotuzin ^ında alt^ıtm. eki ^ılt^ıberl^ıq bud^ın . . . . .

II D 39 . . . . . (II,48) . . . t^a[t^b]ı bud^an t^abg^aç k^angka
 körti. y^al^abçı d^ağü s^abı ölü^agi k^alm^az tiy^an, y^ay^an s^al^ad^am, bud^an^a
^anda bozd^am, y^alk[^asın] . . . . . s^asi tir^alip k^at^a
 k^aa'rk^an yiş kon . . . . .

II D 40 . . . (II,49) . . . . . g^ak'na y^erⁱn^erü subin^aru kond^a
biriye k^arl^uk bud^aun t^apa süle tip tud^aun y^am^at^arig il^am b^ardi . . .
. . . . . [k^arl^uk il]^at^ab^aer y^ak bolm^aş, in^asi bir kurg^a

madılar. Dokuz Oğuz kavmi yerlerini, sularını bırakıp Çine doğrultular. Cin'den geriye dönerek] bu yerlere geldiler doğrulayılmıştır.

II D 36 diye gayret edip..... kavm ..... (II D 36) Sadakatten ay-
rıldı..... Beri de [cenupta] Çinde adı sani yok oldu. Bu yerler
de bana kul oldular. Ben kendim hakan [olarak tahta] oturdugum
icin Türk kavmini..... kilmadım. Ülkeyi, türeyi yükseltmeye

II D 37 gayret ettim... derlenüp.... (II D 37) [Orada] harp ettim. Askerlerini mızraklıdım. Teslim olanlar oldular [ve] millet oldular. Ölenler de öldü. Selengadan aşağıya doğru yürüüp Karagın kısalta (?) evini, barkını orada bozdum.... Ormana kaçtılar. Uygurların Eltebirler

II D 38 yüz kadar er ile ileri [şarka] [doğru gittiler.....] (II D 38) .... Türk kayımı aç idi. O at sürülerini alıp [onları] doğrulttu. Otuz dört

.....
.....
.....

yaşında Oğuzlar kaçip Çinlilerin idaresine girdiler. Kızıp [üzerine] sefer ettim.... Oğullarını, karılarını orada aldım. İki Eltebirlik

Kavim..... (II D 39) Tatabı kavmi Çin hakanına tabi oldu. Elçilerle
iyi haber (38) gelmez, diye yazın sefer ettim. Kavmi orada bozdum.
Qadır dağının soldu. Kadırkhan ormanında

kon[durdum.....] (II D 40) ..... Topraklı, sulu yerlere kondu. Beride
yapılmıştır. (İkinci bölüm) fakat bu da biraz daire. Tıpkı Yam-

[ençupta] Karluk kavımlı naq. 111. .... [Karluk] Eltebirler yok olmuş, küçük
tanı gönderdim; vardı ..... [Karluk]

CENUP - DOĞU TARAFI

II C D (II,51) . . . . . ön²g yog²ru sü yor²p tünli künli
yiti öd²şke subs²z k²çd²m, çor²kka t²g²p yol²gça. g . . . . . s k²çinke t²g²

CENUP TARAFI

II C 1 (II,52) — — [t^bb]g^aç ^at^bl^ag süsi bir tümen ^art^akⁱ y^ati bin süg ilki
kün ölürt^am, y^ad^ag süsin ^ak^andi kün ko[p ölü^ar]t^am. bi . . . .

II C 2 . . . . . ş. p b^drd — — — [II,53] — — [y]oh sülfedim.
 ot^uz arkı s^ek'z y^eş'ma kışın kit^ay t^apa sülfedim — — — [ot^uz
 arkı s^ek'z y^eş'ma kışın kit^ay t^apa sülfedim] — — — [II,54]

—rt'ukı tokuz' y'sıjma y'zı'n t-t'bı t-pa sufl-ı-dıñı] — — (ii,54) —
II C 3 m'en — — ölürt'im, oglın yotuz'[in yi]lk'sın b'a'r'mın — — re

II C5.6 (II 56) vor = - - - - - (II 57) süd[üsdim] - - - -

II C 7 — — (II,58) . . tⁱm. sⁱp eⁱrin ölⁱüriⁱp [b^al]b^al kⁱlu b^ertⁱm. eⁱğ

II D 41 kardeşi bir (II D 41) ..... kervan gelmedi. Anı talep edeyim diye sefer ettim. Korkudan iki üç adamı ile kaçtı. Avam halk hakanım geldi diye .... Ad verdim.... Azıcık süvari.....

CENUP - DOĞU

II CD ..... ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi öodus (?) de susu
geçtiim. Çoraklara deşüp ..... Keçene kadar .....

CENUP TARAFI

II C 1 İlk günü Çinlilerin süvari askerinden on yedi bin askeri öldürdüm.
II C 2 Piyade askerini de ikinci gün hep öldürdüm .... (II C 2) Defa sefer ettim. Otuz sekiz yaşında kışın Kitanlara karşı sefer ettim. [Otuz
II C 3 dokuz yaşında] ilkbaharda Tatabilâra karşı sefer ettim. (II C 3)

..... אָמַרְתִּי לְפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֶת-עֲשָׂוָה תְּמִימָה .. II D41
..... אָמַרְתִּי לְפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֶת-עֲשָׂוָה תְּמִימָה .. EN

CENUP - DOGU TARAFI

CENUP TARAFI

.....**II C 1**
.....**II C 2**
.....**II C 3**

፡ ടെലിഗ്രാഫ് ഡോക്യുമെന്റേഷൻ ഫോറ്മേറ്റ് പ്രസ്താവന

Ben ..... öldürdüm. Oğullarını, karlarını, at sürüsünü, mallarını ..... (II C 4) bu ..... karlarını yok ettedim. (II C 5, 6) ..... II C 4,5,6 ..... harp ettim ..... (II C 7) cesur erkeklerini öldürüp balbal II C 7 kılıverdim. Elli yaşına Tatabi kabmi Kitanda ..... dağında .....

II C 8 y-aş^{ma} t^at^{bı} bud^u kit^ayda *d — — — lkr t^agka — (II.59)
 ku s-nün b-aş^{du} tört tüm^en sü kelti. tönk-eş t^agda t^egip tokid^m.
 üç tüm^en süg [ölür]im, b[ır] tüm^en?] . . . . rs^er . . .

II C 9 . . . öktim t^at^bı — — (II,60) ö[u]rti. ulug oglım "gr'p y^ak
bolça kug s^anünⁱg b^alb^a like birtim. m^an tokuz y^ag^armi yil ş^ad
olurtim, tek[u]z yiğ^armi yil [k^ag^an ol]urtim, il tutdim. otuz "rt^aku

II C 10 bir — — (II,61) türk'ime budn'ma [y^u]ğin ^ança k^azg^anu birtⁱm.
buŋça k^azg^anⁱp [k^an'm k^ag^an i]t yil onnç ^ay ^alı otzka uça b^ard^a.
l^agzin yıl biş^anç ^ay yiti otzka yug ^art^atⁱm. buk^ag tut^ak — —

II C 11 (II,62) *m̥na lisün t̥y s̥enün b̥aʂad[u] biş yüz əren kelti kokw̥la ö . . . . 4ltun kümüs kərğəksiz kəlürti. yug yip̥ring kəlürtp*

II C 12 tike birti, çinq^dn ig^sç k^tl^rip öz y^ar — — (II,63) bunça bud^a
s^açın kulk^akin . . . bⁱçedi, e^dgü özlük^k *tin k^ara kisin kök

II C 13 t^ey^enin s^an^sz k^el^ürⁱp kop koti. (II,64) t^enrit^eğ t^enri y^ar^at^miş türk
bilge [k^ag^an s^a]b^m: ^ak^an^am türk bilge k^ag^an ol^art^ukında türk s^am^a
b^eg^elⁱr, kisre t^ardus b^eg^elⁱr kül çur b^aş^ayu ul^ayu s^ad^apit b^eg^elⁱ.

II C 8 ..... (II C 8) Ku Sengünün idaresinde kırk bin asker geldi. Töngkes dağında karşılaşıp harp ettim. Otuz bin askerini öldürdüm.

II C 9 [On bin .....] Tatabil... (II C 9) öldürdü. Büyüv oğlum hastaları yok olsa [= ölse] Ku Sengünü balbal dikiverdim. Ben on dokuz senenin Sad oldum. On dokuz sene [Hakan oldum]. Ülkeyi idare ettim.

II C 10 Otuz bir [sene tegin oldum?] (II C 10) Türklerime, kavmme iyiliğe [için] gayret ettim. Bu kadar gayret edip [babam hakan] it yılının onuncu ayında yirmi altı vefat etti. [734] Domuz yılının [735] beşinci ayının yirmi yedisinde Yugaptirdim. Buka-

II C 11 tutuk (II C 11) bana Lisün tay Sengün beş yüz kişinin başında olarak geldi. Kokuluk ..... kıymetli altın, gümüş getirdi. Cenaze

II C 12 mumları (?) getirip dikiverdiler. Sandal ağacı getirip ..... (II C 12) bunca kavimler saçlarını, kulaklarını kestiler.... İyi cins (39) atlarını kara kakımlarını, gök sincaplarını sayısız getirip [hediye] koydu-

II C 13 lar (II C 13) göye benzer gök tarafından yaratılmış Türk Bilge [Hakan] [şte benim] sözüm: babam Türk Bilge Hakan [tahtayı]

..... (¶) ..... : €M: HANHAYA: RHE: 164
..... ¶ ..... ¶ ..... ¶

ՆԱԽԱՐԱՐ ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

II C 14 önde tö'l's b^əğl^r 'pa t^rrk^a[n] (II,65) b^aş^ıyu ul^ayu ş^ad^d[pit] b^əğl^r
 bu . . . . . t^m^an t^rrk^an tony^uk^uk boyla b^aga t^rrk^an
 ul^ayu buyr^uk . . . iç buyr^uk s^eb^ığ kül ırkⁱz b^aş^ıyu ul^ayu
 II C 15 buyr^uk, bunça ^amlı b^əğl^r ^akⁿ^am k^ag^anka ^art^anü — (II,66) ^art^anü
 tim g(?) i[tdi?] . . . . [t]ürk b^əğl^rin bud^anın ^art^anü tim g(?)
 itdi iğ . . . k^ag^an . . . . ça ^agr t^rş^ı'g yug^an. g türk b^əğl^r
 bud^an i . . . irti öz^ume bunça —

CENUP - BATI TARAFI

II C B (II,67) — [bil̥ge] *k^ag^an b[ili̥gi̥n]* *yol^ug tig̥in bit̥di̥m.* *bunça b^ark̥ig̥*
b^ed̥iz̥ig̥ uz̥ig̥ . . . . . [k^a]g^an tisi *yol^ug tig̥in m^en y*
t^art^uki *tört kün* [ol^a]r^p *bitid̥im b^ed̥iz̥ti̥m y^a* — —

BATI TARAI

ÇİNCE YAZITIN ÜSTÜNDE

II B 1	. . .	üze	— — —
II B 2	büge	k ^a g ^a n u[ç]	—
II B 3	y ^a y	bols ^a r, üze	t[enri]
II B 4	köbr ^a g ^e si	tr ^a çe	^a d —
II B 5	t ^a gda	sigun	tsr —
II B 6	s ^a k ^a nurm ^a n.	^a k ^a n'm	[k ^a g ^a n
II B 7	t ^a şın	öz ^a üm	k ^a g ^a n —
II B 8	—	—	—
II B 9	—	—	—

II C 14 oturduğunda şimdiki Türk Beyleri, sonra Tarduş Beyleri, Külcür-[lar?], müteakiben başbuğ ve asıl Şadapit Beyleri, onde Tolis Beyleri,
II C 14 Apa tarkanlar. (II C 14) Müteakiben başbuğ asıl Şadapit Beyler
bu.... Taman tarkan, Tonukuk Boyla Baga tarkan, müteakiben buyruluklar.... İç buyrukları. Sebeg Kül Irkız, asıl ve maiyeti buyruklar.
II C 15 Bunca şimdiki Beyler babam Hakanın...(40)... (II C 15)..... Türk Bey-
lerinin, kavminin ..... Hakan ..... Türk Beyler, kavim .....
kendime bunca

CENUP - BATI TARAFI

II CB [Türk Bilge] Hakanın [abidesini] Yolug tegin [ben] yazdım. Bunca barkı, tezyinatı, heykelleri (?) ..... Hakanın hemşire zadesi. [Ben] Yolug tegin bir ay dört gün oturup yazdım ve nakş ettim.

BATI TARAFTA

- II B 1 [Türklerin] üzerine [hükümet eden babam]
II B 2 Bilge Hakan öl[düğü için]

..... ԵՐԵՎԱՆԻ ՏՐՈՒՅՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԵՎԵՆ ԱՐԵՎԵՆ
..... ԵՐԵՎԱՆԻ ՏՐՈՒՅՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԵՎԵՆ ԱՐԵՎԵՆ
..... ԵՐԵՎԱՆԻ ՏՐՈՒՅՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԵՎԵՆ ԱՐԵՎԵՆ
..... ԵՐԵՎԱՆԻ ՏՐՈՒՅՆՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐԵՎԵՆ ԱՐԵՎԵՆ

CENUP - BATI TARAFI

BATI TARAFI

II B 1	נְחִילָה
II B 2	אַלְמָנָה
II B 3	הַלְּבָדָה
II B 4	מְלֵאָה
II B 5	מְלֵאָה
II B 6	מְלֵאָה
II B 7	מְלֵאָה
II B 8	מְלֵאָה

- II B 3 [Her] ilkbahar oldukça yukarıki gök
II B 4 Davulu
II B 5 Dağda Sığın kaçtıkça
II B 6 Yaslanacağım babam [hakanın]
II B 7 Taşını kendim Hakan [sifatile]
II B 8 . . . . .
II B 9 . . . . .

NOTLAR

- (1) [I C 1 - II § 1] *Uguş* kelimesi Kâşgâri'de mevcuttur. Kâşgari bu ismi [I, 59] uguş diye harekeliyerek *العجمي* diye tercüme etmektedir. Binaenaleyh ben de aynı tarzda okuyarak soyun diye tercüme ettim. Yazılılarda dikkat edecek olursak kelime mensup olduğum boy manasına kullanılmıştır.

(2) [II C 1] Tarkat kelimesi Tarkan'ın cemidir. Bu cemi tarzi Moğolcada mevcut olup Türkçede de yalnız kelime nihayetlerinde bulunursa yapılmaktadır. Tegin'den tigit; oglan'dan oğlıt v.s. Oğuz'ların Bayat kabilesinin ismi de Bayan'ın cemidir. [Bakınız: Hüseyin Namık Orkun, Oğuzlara dair, s. 30 - 32].

(3) [I C 3 - II § 2] Ötüken ormanı hakkında Kâşgâri'nin verdiği izahat ta mühimdir. Kâşgâri kitabın haritasında buranın yerini de gösteriyor. İsim, malûmdur ki Çin tarihlerinde, Câmi - üt - tevarih ve ondan naklen Şeccere Türkî'de de zikrolunur. Kâşgâri [I, 123] «Tatar çöllerinde, Uygur kurbünde bir yerin adıdır» diyor. [Thomsen; Inscriptions de l'Orkhon, s. 152, not 32 ye de bakınız.] Bu kelime Moğolca olup Moğolcada yer ilâhesinin adıdır. [Bakınız: Vladimirtsov; Doklady Akademii Nauk SSSR, 1929 - 36; Pelliot; Toung Pao, 1929, 212 - 219].

(4) [I C 3] Bunun hakkında Thomsen'in [Turcica, s. 55] de izahatı varsa da Kâşgâri kelimeyi vazihen anlatmaktadır [III, 266].

(5) [I C 4 - II § 3] Demir Kapının mevkii hakkında bakınız: Thomsen; Inscriptions de l'Orkhon, s. 137, not 6.

(6) [I C 4 - II § 3] Bayırku'lular malûmdur ki Çin tarihlerinde Pa-ye-ko diye bahsedilen kayımdır. Yedinci yüz yıldan itibaren tarihte rol oynamağa başlamışlardır. Çin tarihleri bu çağlarda bunların Gobi'nin şimalinde oturduklarını kaydeder.

(7) [I C 4 - II § 3] *Yig idi* için bilhassa bakınız: Turcica, s. 21, not 2.

(8) [I C 6] Bisük sözünün şimdiye kadar yapılan izahları yerinde değildir. Kelimeyi Kâşgâri'deki [I, 310] sözlerden biriyle izaha çalışmak belki müناسı olur.

- (9) [I C 13] *Eriğ* sözünün tercümelerinde şüphe etmekteyim.

(10) [I D 4-II D 5] *Bükli* sözünü Thomsen birinci tercumesinde *puissants* diye ikincisinde hiç tercüme edememiştir. Büt kelimesi evm Anadoluda yaşamakta olup Kâşgaride de *ئەپلى* diye tercüme edidine göre ben ibareyi ormanlı, çölli kavim diye tercüme ettim. Burada kelimenin bu manaya gelmesi için *bükli* değil *büklig* olması o eder diye bir nokta hatira gelebilir. Fakat yazılarda dikkat edecek *beğli budunlig* [I § 6] sözlerinde olduğu gibi bu ek birbirini wekiben iki kelimede kullanıldığı vakit birincisinde hazfedilmektedir. *ئەپلى* halde bu ibarede zannedildiği gibi kelimenin has isim olmasına im- yoktur. Zira *bükli çöliğ el* denildikten sonra bu kavimlerin isimleri birer sayılmaktadır. Binaenaleyh [I § C-II § 8] de de aynı kelime manada geçmektedir. Birinci ibarede *kün togsukta bükli çöliğ el* ildiği gibi diğer yerde de *kün togsukta bükli kaganka tegi* denilmek- tar. Bu itibarla bu ibareyi de *kün tonusıkda bükli (+ çöliğ) kaganka* diye anlanacak lazımdır.

(11) [I D 4-II D 5] Apar, Apurum kavimleri hakkında hiçbir ma- data sahib değiliz. Apar adını evvelâ Thomsen Avar kavim adı te- etmiş, daha sonra da bu cihet bazı alimlerce kabul edilmiştir. [Né- h; A honfoglaló magyarság kialakulása, s. 105]

(12) [I D 4-II D 5] Kurkan kavmi Uygurların bir kabilesi olup tarihlerinin Ku-li-kan diye yazdıkları kavimdir. [Bakınız: D'Herbe-Bibliothèque Orientale, cilt VI, s. 248 ve müteakip]

(13) [I D 4-II D 5] Kitay'lar evvelâ 405 yılında tarihte gözük- erdir. Bu tarihten itibaren Çin eserleri bunlar hakkında malumat mekdedir. Çin tarihlerine göre bunlar Tung-hu'lara mensupturlar. Nare üç kısma ayrılmışlardır: 1 — Yu-wen. 2 — Ku-mo-hi; kileri Hi adile anılmışlardır. Bu kavmin ismini yazılarda Tatabi nde bulmaktadır. 3 — Ki-tan'lar yani Kitaylar. [Bakınız: Ligeti s; A kitaj nép és nyelv, M Ny, XXIII, 1927., s. 293-310]

(14) [ID11] *r n* sözünü Thomsen *er'in* diye okumakdadır. Bunun *d'hommes* manasına olduğunu yazar. [Mezkür eser, s. 145, not 19.] özün accusatif'i olan *erin* ise yazıtlarda daima *"rin* diye i sesi ile te yazılmakdadır. Burada Kâşgarî'nın bir izahîm göz önünde tut- ak imkânsızdır. Türkçede t ile cemi yapıldığını dahi çok iyi bilen carlı Mahmud [Bakınız: I, 297; tigit'in tegin sözünün cemi olduğunu etmekdedir.] *eren* sözünün de *er'in* cemi olduğunu söylemekdedir. Halde bu noktadan yazittaki *eren* (her halde *erin* değil) sözlerini

şakınız. Orada kelimenin iştikakı hakkında da izahat vardır. Bizeki umacı sözünü de hatırlayınız.]

(22) [I D 31] Sugdak'ların Sugd kavmi olduğu malumdur. Kâşgarî de bu kavimden bahsetmekte olup «Balasagun şehrine sonradan gelen bir kavimdir. Bunlar Buhara ile Semerkand arasında Sugddanlırlar. Lakin Türk kılığı ile kılıklanmışlar ve Türk huyunu huyedinmişlerdir.» diyor. [I, 391] Kelimeyi Kâşgarî harekelediğinden Marquart'in okuduğu gibi Sogdik okumak doğru değildir. [Marquart; Die Chronologie der Altürkischen Inschriften, 1898, s. 5].

(23) [I D 33] *Kedimlik* sözünü giyimli sözünün aynı olduğunu kabul ederek kelimeyi bu suretle tercüme ettim.

Yorç sözü ise bir akraba adıdır. Bakınız: Kâşgarî, III, 5.

(24) [ID 33] *Yilmında* sözünü Thomsen ^ayilm^sında yani ay almışında diye okuyarak tercüme etmek istemiş ise de bu tercümenin kabuli imkânsızdır. [Turcica, 27] Mıgfer de ay şeklinde bir elmas tâcavvûr ederek burada bunun kasdedildiğini ileri sürmek bizce de kabile şayan değildir. [Barthold'ın İstanbul'da verdiği Türk tarihine dair konferanslarına da bakınız] Halbuki yalma sözü Kâşgaride [III, 26], Kasus Türkî de mevcuttur. Binaenaleyh bu sözün buradakis manası kafanında, elbisinde demekdir. Kâşgarî bu kaftanın da ata konduğunu tasrif etmektedir. [III, 26].

(25) [ID 39] Turuk sözünü ne Thomsen, ne de Radloff yerinde olarak tercüme edememiştir. Onların tercümeleri metin ile tutmamaktadır. Bu isim Kâşgarî de vardır. Binaenaleyh Kaşgar 'nin bu izahına göre tercüme etmekteyim; ki manası vazihen tutmaktadır [I, 317]

(26) [IŞ 12] Liken Çin tarihlerinin de kaydettiği Liu-hiang adlı şefirdir.

(27) [II § 11] *Kirgîlîk kutay* sözünden anlaşıldığına göre *kutay*

(28) [II § 11] *Isigti* sözü de *ekinlig* sözile beraber yazıldığına göre ekime ait bir sözdür.

(29) [II § 11] *Tontamîs* sözü hakkında Thomsen bazı mütalealar serdederek bunun *toktamış* olacağını zannetmektedir. [Turcica, S. 74, not] Halbuki tonta- fiili Kâşgaride mevcut olup aşağı içmek manasındadır. Binaenaleyh bu cümleyi ben aşağı bakmış olan gözleri yukarı gördü diye tercümede tereddüt etmemidim. [III, 293]

tetkike çalışmak gerektir. Bizim yaptığımımız araştırmada üç yerde bu söz [I § 11, II 37, II C 11] rakkamlarla da tasrih edildiği için [*yeti
geğirmi eren, beş yüz eren gibi*] cemi olduğu göze çarpmaktadır. Diğer iki yerde de [I § 34, I D 40] cemi olarak kullandığını kabul edebiliriz.

(15) [I D 13-II D 12] Tölis'lerin Gök Türklerle tabi olan ve Çinlilerin Thie-le dedikleri kavim olduğunu, Thomsen kabul etmekdedir. Bugün dahı Altay'larda Tölös adlı bir kabile vardır. [Bakınız: Radloff; Aus Sibirien, cilt I, s. 126, 179, 216; buradan naklen: Hüseyin Namık; Türk dünyası, s. 80].

(16) [I D 14-11 D 23] *Yabgu* hakandan sonra gelen bir rütbe olup bu rütbeyi halktan olanlar kazanabildi. [Kâşgarî; III, 24] Németin bu isimle *yabaku* kavim adını birleştirmekdedir. [Mezkûr eser, s. 46] Bu ismi Thomsen de yap-kökünden çıkarmakta ise de [Mezkûr eser, s. 146, not 21] Kâşgarî bu sözün manasını da yazmaktadır. [III, 27].

(17) [I D 16] Balbal'ın mahiyeti için bakınız: Wladyslaw Kotwicz; Les tombeaux dits "kereksur," en mongolie, RO. IV, 1928. Aynı zamanda Quelques remarques sur les statues de pierre dites "babâ," ["femmes en pierre"], Bulletin de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres, 1928, s. 70-81.

(18) [I D 17-II D 15] *Yaşıl ögüz* her halde Thomsen'in dediği gibi Hoang-ho Nehridir. Moğollar da buraya Kara muren derler. Şan-dung ise malum olan Şan-tung'dır.

(19) [I D 18-II D 16] Türgiş'ler Çin tarihlerinin Tu-ki-şi diye kaydettikleri kavimdir. Bunlar Garp Türklerinden idi. Tarihleri hakkında Visdelot, Klaproth ve De Guignes'de izahat vardır. Yazıtta Kara Türgiş sözüne de rastgelmekteyiz; ki burada kara halk, avam, nás ve tâbi manasındadır.

(20) [I D 20-II D 17] Konçuy sözünün çinceden geldiğini yazarlar. Gerek yazıtlarda ve gerek Uygur metinlerinde prenses mukabili olarak kullanıldığını görmekteyiz. Kâşgarî'de de kralice manasına olan katun'dan derece itibarile aşağı olduğu yazılımaktadır. [III, 181].

(21) [ID 31] Umay malum olduğu veçhile çocukları himaye eden bir ilâhenin adıdır. Bu ilâhe Orta Asya Türklerinde bugün dahi vardır. [Verbitski'nin Altay ve Aladağ lûgatine bakınız.] Kâşgarh Mahmud'da bu isimden bahsetmekte ise de sarılı olarak bunun bir ilâhe olduğunu yazmamaktadır. [I, 111] Kelimenin aslı benim zannımcı sanskritice de aramak gerektir. Filhakika Durga ve Parvati dahi tesmiye olunan Uma sanskrîtcede bir ilâhe olarak geçmektedir. [Vilson'un sanskritçe lûgatine

(30) [II D 24] Yotuz sözü Uygur metinlerinde de geçmektedir. Bu sözü Le Coq *Gefolge* [Manichaica, I, 5], F. W. K. Müller *Hausgesinde* [Uigurica, II, 76, 85] Bang ve Gabain de *Gattin* [Türkische Turfan texte, index] diye tercüme etmektedir.

(31) [II D 25] Basmıl kavmi Çinlilerin Pa-si-mi diye bahsettiği kavimdir. Çin tarihleri evvelâ 649 da bunların kendilerine sefir gönderdiğini kaydetmekte ve bu tarihten sonra Basmıl'lar hakkında bazı kayıtlar nazara çarpmakta ise de bu izahat Uygurların yükselmesile kesilmektedir. Fakat Basmilların bundan sonra da mevcudiyetlerini muhafaza ettiklerini Kâşgarî'nın verdiği izahattan anlayabiliriz.

(32) [II D 26] Çık ve Çikil kavimlerinin aynı kavim olduğunu zannetmekteyim. Çikiller hakkında Kâşgaride ve İslâm kaynaklarında malumat vardır.

(33) [II D 27] Altun yiş herhalde Çinlilerin Kin-şan dediklen yerdir. Her iki söz birbirinin tercumesidir.

(34) [II D 28] Beş balık bugünkü Urumçi şehrinin bulunduğu yerde iiii.

(35) [II D 29] Karluk'ların adına Çin tarihlerinde Ko-lo-lu şeklinde rastgelmektedir. Çin tarihleri bunların Gök Türklerden olduğunu Kin-şan dağlarının garbında Pu-ku-çin denilen irmagın sahillerinde etrafı Tho-ta dağları ile çevrilmiş arazide oturduklarını kaydetmektedir. Yine aynı kaynaklar bunların üç boyaya ayrıldığını yazarlar. Filhakka Türk yazitlarında Üç Karluk sözünün geçtiğini biliyoruz. Çin tarihlerinin Karluklar hakkında izahatını D'Herbelot, Visdelot, Bretschneider ile bunlardan naklen Thomsen toplamağa çalışmıştır. Doğu kaynakları arasında Gardezi, Mes'udi, Istahri, Mukaddesi, Yakubî ve Kâşgarî'na eserlerinde malumat bulunabilir.

(36) [II D 30] Togla bugünkü Tola nehridir.

(37) [II D 31] Yut salgın diye tercüme edilebilir. Kelimenin ası manası kişiş şiddetinden hayvanların ot bulamıyarak kırılmasıdır. [Bakınız : Kâşgarî; III, 104]

(38) [II D 39] *Sabi ötüğü* sözü Uygur metinlerinde de geçmektedir. [Bang, Gabain; Türkische Turfan tex., I, S. 8, satır 35] *ötög sözü* nü Bitte diye tercüme etmektedir. [Pelliot; Toung Pao 1914, S. 137] de bakınız] asıl manasını vazih olarak Kâşgaride bulmaktayız. [I, 65]

II C 11 deki yıpär söyü için de Kâşgarîye bakınız. [III, 20]

(39) [II C 12] Özük sözünü evvelce Thomsen [Inscriptions à l'Orkhon, S. 187, not 115] en sonra da Samoilovitch [Le monumet

turc d'lkhe - khuchotu en Mongolie central, S. 40] mevzuubahs etmiş ise de kelimeyi Kâşgarî vazihen izah etmektedir: المغارة من اجل:

(40) [II C 14]. Ertenü için bakınız: Türkische Turfan texte, I, 146; II A 54, 92.

KÜLTEGIN YAZITININ ÇİNCE KİSMI

Malumdur; ki gerek Kültegin ve gerek Bilge Han' yazıtının çince kısımları vardır. Tercümesini koyduğumuz bu birinci yazıt fransızcaya Schlegel, almancaya Georg von der Gabelentz, ingilizceye Parker tarafından çevrilmiştir.

Fin alimlerinden Heikel'in idaresinde buralara giden bir sefer heyeti bu yazıtın güzel fotografilerini almış olup bu fotoğrafları ilk tetkik eden Popoff olmuştur. Gabriel Devéria'da 1890 senesinde T'oung-pao mecmuatında (S. 229) bu yazıtını mevzubah etmiş, 1892 de Heikel sefer heyetinin Helsingfors'da çıkardığı Inscriptions de l'Orkhon adlı eserde Georg von der Gabelentz tarafından almanca tercümesi çıkarılmıştır.

Çin İmparatoru Hiuen-tsung tarafından 732 yılında rezkolanan bu yazıt [1] daha evvel rusçayada çevrilmiş isede yazıt ile en derin mesgul olan Schlegel olmuştur. Bu zat 1892 de Helsingfors'da bu yazıtın fransızca tercünesini La stèle funéraire du Teghin Giogh adile çıkarmıştır. Aynı yazıtın 1895 de Radloff'un çıkardığı Mogolistanda eski Türk yazıtları adlı eserde Wassiljew tarafından almanca tercümesi neşredilmiş, en son olarak Parker'in yaptığı ingilizce tercüme Thomsen'in Inscriptions de l'Orkhon adlı eserine zeyil olarak çıkarılmıştır.

Bizim resmîni koyduğumuz çince metin Pekin'de yapılmış eski bir kopyadır. Schlegel'in neşrettiği metin daha iyi bir şekilde isede biz yalnız bir fikir verebilmek için bu metni koyduk.

Yazıtın en üstünde altı Çin karakterinden ibaret bir cümle vardır; ki bunun manası «merhum Külteginin yazımı»dır.

[1] Thomsen, Mezkür eser, S. 174.

KÜLTEGIN YAZITININ ÇİNCE KİSMININ TERCÜMESİ (1)

Çinceden İngilizceye çeviren:

M. E. H. Parker

Türkçeye çeviren:
Hadiye Erturkan

Şu(2) geniş göklerin kaplamadığı ve siyanet etmediği hiç birşey yoktur. Gök ve insan hem ahenk olduklarından bütün kâinat büyük bir kül teşkil eder; bu külün esası ulvi(3) ve süflî olarak iki uzva ayrıldığı gibi, insanlarda bu sebepten ileri gelen prenselere veya hükümdarlarla ayrırlırlar, (veya biz onları böylece kendilerine mahsusu mevkilerde buluruz.) Fihakika bu ileri gelen prensler yukarıda zekrulanan iki uzun irsen inkâl etmiş olan neticeleridir.

Şimdi, Çinlilerin şimal stepleri üzerinden kuvvetli(4) uçuşlar yaptıkları ve Hiung-nu Hanı Khuganja'nın Çin İmparatoruna Kan-ts-üan (Sü-an-Fu yakınındaki saray) da arzi tazimat etmeye ve Kwang-luh(5) hudutlarını Çin namına muhafaza maksadile müsaade etmeye geldiği tarihlerden gerilere gidersek, görürüzki bizim dostluk ve lütüfkârlığımız uzak bir maziye doğru derinleşip uzanıyor.

Ve ozaman (Divus Magnus) Ulu Tanrıının inkişaf ettirmeye başladığı yeni İmparatorluk ülkesini hanedanımızdan (Divus Celsus) Gök Tanrı ihdas edince, kültür nimetleri dünyanın dört(6) köşesine yayıldı, ve

(1) Thomsenin Inscriptions de l'Orkhon adlı eserinde çıkan bu tercüme Gazi Terbiye Eastitüsü İngilizce öğretmeni Bayan Hadiye tarafından yapılmıştır. Kendisine bu değerli hizmetinden dolayı ayrıca teşekkür ederim. H. N. O.

(2) Eski, mevzii ve şiride kullanılan ingilizce.

(3) Dişi ve erkek, karanlık ve aydınlatık, zayıf ve kuvvetli, fena ve iyi, ruhanî ve cismani pek alâstîki bir ifade. [Çincesi Yin ve Yang'dır. Her kuvvetli ve galip unsur Yang; her zayıf ve tâbi unsur Yin'dir. H. N. O.]

(4) Yapıları akrınlık kuvvetli kazaların veya diğer korkunç kuşların uçuşlarına teşbih edilmistir ve Hiung-nu'lar üzerine yapılan istilâlardan kinayelerdir.

(5) Çin seddi yanında bir mevkî ismi. Benim Türkler hakkındaki kitabımı müraaat ediniz. (şimdî bu kitap Çin'den gelmektedir.) [Parker'in benim kitabım dediği 1895 te Shanghai'da basılan A thousand Years of the Tartars adlı kitabıdır. H. N. O.]

(6) Aynen mukabilî sekiz.

her ikisininde askeri şecaatlarının neticeleri tek ve kutretli bir hamle ile başarılıydı.

Fakat şu ilerideki göğün arzusile değişikliği birbirini takip eder. Lâkin her ne kadar Hanlı(7) ünvanını biribirine rakip şu veya bu kimseler sıra ile taşındırsa da, serhat devletlerine sonuna kadar mütavali(8) bir tarzda mahviyyetkâr(9) itaat mektupları göndermek ve kendilerinden beklenen vergileri vermek kudretini gösterdiler.

Baba sıfatile Mogilan'ı evlat edinen zati şahanemize gelinceye kadar işler böyle devam etti.[*] Bu suretle artık zalimane baskınlar yapılmaz oldu ve silahları sessizce kişinlere koymak imkânı bulundu.

"Sen benden şüphe etme, bende sana(10) ihanet etmeyeceyim," başka tarzda hudutların(11) tecavüzdən masun kalmasına nasıl imkân olabilirdi?

Bu methiyede mevzubahs olan şahıs Kültegin ismile maruftu. O, Kutlug Hanın ikinci oğlu ve şimdî hükümlü suren Bilge Hanın küçük kardeşi. Onun adının şöhreti kendi yurdunda(12) kabilesi halkına dehşet verirken, babasına ve kardeşine olan hürmet ve merbutiyeti uzak memlekelerde gayet iyi biliniyordu. Külteginin bu tarzda tanınması, evvelâ onun kendi şahsında toplayıp inkişaf ettirebildiği büyük babasının babaşı olan(13) Bög İtimish'in mevrus iyi mœziyetlerinin, saniyen büyük babaşı(14) Ghekin Kutlug'un aşıkın olduğu ve haleflerinin biribirile gitba edercesine taklide çalıkları hayır ve lütufkârlığın neticesinden başka ne olabılırdı? aksi takdirde bu kadar değerli bir adamın başarılı işler için ne sebep gösterilebilir?

(Hayır, şüphesizki hakikî sebep budur.), o, işlerinde muhabbet ve kardeşlik hissile(15) hareket ettiğinden ve kardeşinin askeri gayelerinin

(7) Aynen mukabili şanlı, şerrefli.

(8) 代

(9) Bu bir tahmindir, fakat mana bakımından doğru olduğu hemen hemen muhakkaktır.
[*] Buraya Schlegel söyle tercüme ediyor: *Nous étions liés avec vous comme un père avec son fils.* [Mezkûr eser, S. 52] H. N. O.

(10) Burada imparator bir klasik parçayı iktibas ediyor.

(11) Schlegel'in tahmini benim ileri süreceğim herhangi bir tahmin kadar doğrudur. Yalnız onun teklif ettiği gramer hatalıdır.

(12) Schlegel'in tahminine başka birsey ilâve edemem.

(13) 加

(14) Türk tarihleri iki Kutlug'dan bahsetmezler. İhtimalki büyük baba kelimesi şiirde baba yerine kullanılmasına cevaz verilen bir tabirdir.

(15) Belki 奉川

tahakkuku için onunla beraber çalıştığından muvaffak oldu. Mogilan'ın idaresi altında Türk İmparatorluğu şimalde [şimdiki] Tarbagatay hudutlarına erişir, garpte ise Tumet(16) arazisinin civarına kadar yaklaşır. O, göğün mukaddes emirlerine(17) itaat ederek imparatorluğunuzun T'ang hanedanıyla sîrf dostca münasebetlerde bulunmak maksadile mahrem doghri(18) mevkiiine mazhar oldu.

Bu sebepten hanedanımız ve yahut biz "senin sadık gayretlerini(19) sitâyle anar," ve bu suretle ona en iyi ve şayâni itimat lütûflarımızı ihsan ederiz. Diğer taraftanecdâdimiz(20) ve bizim durendîş tahminlerimiz böylece aykırı neticeler vermez ve işlerin sıkıcı vaziyeti çabuk nihayetlenir.

Biz derin kederlerimizi(21) ve muhteşem kalbimizde yaşayan iztâribimizi(22) tekrar ve tekrar beyan ve izhar ederiz.

Fazla olarak Kültegin Hannın küçük kardeşi han ise bizim manevî evladımızdı. Bunun için bir taraftan baba ile oğul arasındaki en müناسip duyguya böylesce tezahür etmiş olduğu gibi, tabiatile mazhar olduğu sevgi hissinden bir diğerinde aynı hisseyi alması icabeder. Her ikiside bizim oğlumuz olduğuna gör'e Kül dc bizim derin sevgimizden müsâvî olarak hisse alır.

Bu sebeptendirki gelecek hatsız hesapsız nesillerin dimağlarında onların müşterek muvaffakiyetlerinin şâşaası her gün yeniden(23) canlanınsın diye uzakta ve yakında bulunan(24) herkesin bunu öğrenmesi için bâhatta muhteşem bir yazıt diktik(25).

(16) Schlegel bu hudutları Külteginin malikânesinin ve hususî fütuhatının temin ettiği arazinin hudutları olarak almakta haklıdır.

(17) Schlegel'in tahmini. Hayır dediğim yerler müstesna onunla aynı fikirdeyim.

(18) Bu kelimeyi Schlegel'e medyonum. Bu kelimeyi Hunlar kullanırlar ve bunun Türkçede "değerli,, manasını ifade ettiğini ve rütbe bakımından (Sezarın Ogüstten sonra geldiği gibi) handan sonra geldiğini ileri sürelerlerdi.

(19) Kitablarım yanında değil, fakat bunun Shu - King'den bir iktibas olduğunu zannediyorum.

(20) "Türkecdâdından,, olması muhemeldir.

(21) 獻

(22) Bunun Shu - King'den alındığı fikrindeyim.

(23) Burada ve umumiyetle yazıtın ikinci nisfinda Schlegel hakikî manadan uzaktır.

(24) Schlegel. İyi bir tahmin.

(25) 輾

Methiye şu şekilde devam ediyor:

Kumların ve soğukların(26) diyarı olan Ting-ling(27) ülkesi, senin ev velki krallarının arasında birçok kudretli ve asker ruhlu şahsiyetler yetişti

Senin prensiplerin yabancı ülkelere böylece şeref vererek paydar olsunlar! senin prensiplerin bizim T'ang'mızla dostlugu gaye edinerek "her yerde," tanınışınlar!

Böyle adamların ebediyan paydar olacaklarının muhakkak olmadığını kim söyleyebilir? uğurlu haberleri ebediyan ilân için şimdi dağ gibi yüksek bir yazıt dikilmiştir.

(Üzerindeki tarih için söyleyecek hiç bir fikrim yok) (28). Büyükl T'ang, K'ai-yüan'ın yirminci senesi, devrî takvime göre Jén-Shén; Sin-ch'ou; yeni ayın yedinci günü, devrî takvime göre Ting-wei: işte dikiliği tarih buydu.

(26) 简

(27) Kitabına müracaat ediniz: Biri şimalde, diğeri garpte olan Kırgız gruplarından birisi.

(28) Tarih için fikrim olmadığını söylediğim zaman, astronomik hesaplar ve -takvîmeleri hakkında məlumatım olmadığını anlatmak istedim. Fakat tarihi yazısı üzerindeki görünüşü bakımından aşağıdakî hakikatler mümkündür.

- 1: Ay kelimelerinden evvel yalnız bir Çin harfinin sağlabilirceği kadar mesafe vardır. Bu harfin ya 10 veya 7ının yerini tuttuğu muhakkak.
- 2: 10 rakkamının amudi hattı 7 rakkamının amudi hattı kadar ufkî hattın ötesine geçmez.
- 3: 7 nin ufkî hattı 10 nun ufkî hattına nazaran daha meyilliidir.
- 4: 7 nin amudi hattının üst kısmı 10 unkinden daha kalın ve kama şekline daha yakındır.

Eğer mevzubah olan harfler gerek matbaa ve gerek el yazısında tetkik edilecek olursa, yukarıda işaret edilen noktalar, ister önce bilsin ister bilmesin, her hangi bir kimsenin tarafından görülebilir.

Herhangi bir kimse Dr. Radloff'un albuminin XVI numerolu tablosunu tetkik edecek olursa, ay kelimelerinden evvel gelen ve şekli bozulmuş olan harfin görünüş itibarile aşağıda kendisinden beş harfin sağlabilirceği kadar uzak bir mesafede bulunan 7 rakkamının temamen aynı olduğunu, ve keza şekli bozulmuş harfe ait olan amudi hattin ucunun varhan saga doğru teveccüh ettiğini görebilir. Fazla olarak amudi hattin üst tarafı kama şeklinde; ufkî hattı aşarak geçer ve ufkî hat meyilliidir.

Bunun içindir evela, Profesör Schlegel'in kopyasında verildiği gibi iki harfin inkânsız olduğu, ve aynı zamanda mutlak tek olması lazımlı gelen harfin 10 rakkamını değil, fakat 7 rakamını ifade ettiği neticesine vardım.

Son olarak şu cihetede işaret edeyim: Devrî günü Ting-wei'n kendisine benzeyen bir devrî gününde altmış gün evvel veya sonra bir zamandan başka vakitte vukubulması ihtiyatlı yoktur. Şimdi Çin tarihlerinde büyük ehemmiyeti haiz bütün vakaların sene, ay ve gün tarihleri verilmektedir. Eğer o sene zarfında herhangi bir devrî gününden başsediliyorsa bu mesele ile alakadar kimseler için ileriye veya geriye doğru hesaplamak ve benim mütalaalarımın müsbt vaktia bakımından doğru olup olmadığını kendi kendilerine bulmak kolaylaşır.

ÜÇÜNCÜ YAZIT

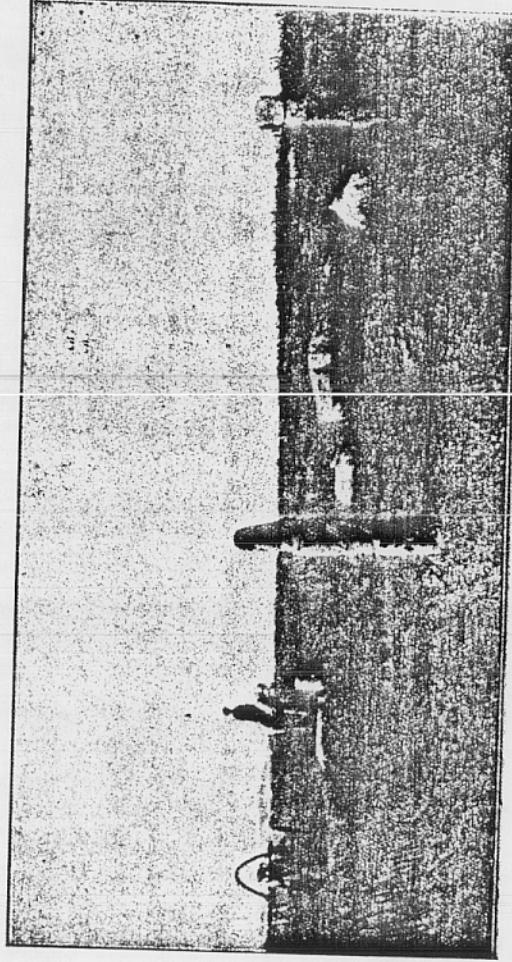
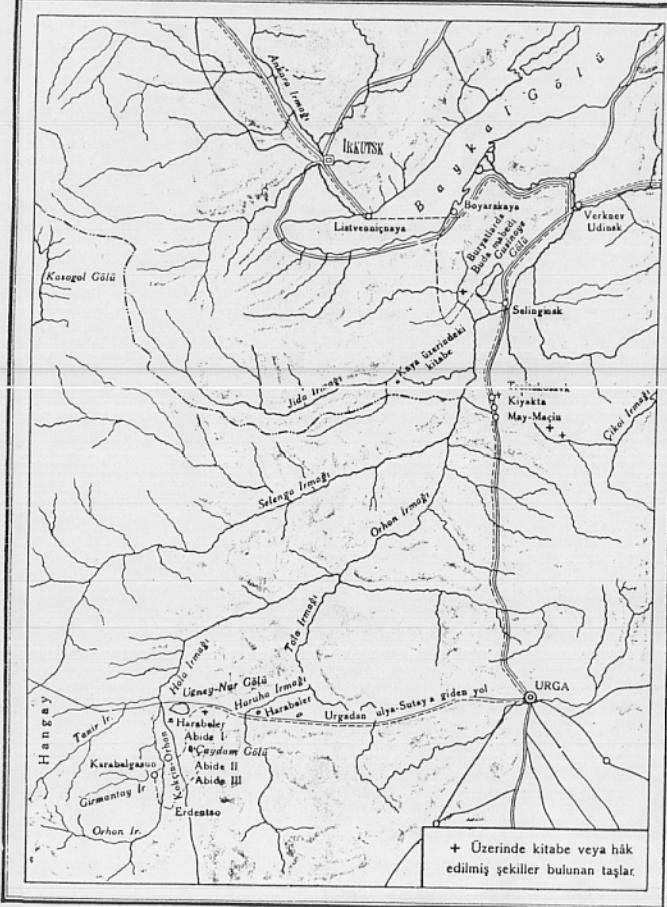
UYGUR YAZITI

İki Orhun yazıtının civarında Kara Balgasunda bulunan Uygur yazının rünük harflerle yazılmış olan kısmı çok acınr; ki okunamamaktadır. Yalnız yazının en üst tarafında beş satırlık bir ibare vardır; ki bu satırlar okunabilemektedir. Fakat satırların başından birer harfin eksik olması dolayısıyle bunu da tamamlamak zarureti hasıl olmuş, Radloff bunu tamamlayarak çıkarmıştır. Diğer asıl yazının okunabilen tek tük kelimelerinden hiç bir mana elde etmek mümkün değildir.

Yazıtın çincsei de vardır. Gerek bu yazıtın ve gerek Bilge han yazınınince kısımlarının tercemelemelerini ikinci cildimizde bıraktık. Burada yalnız okunabilen en üst kısmın asıl metni ve tercemesi ile transkripsiyonunu vermekle iktifa ediyoruz.

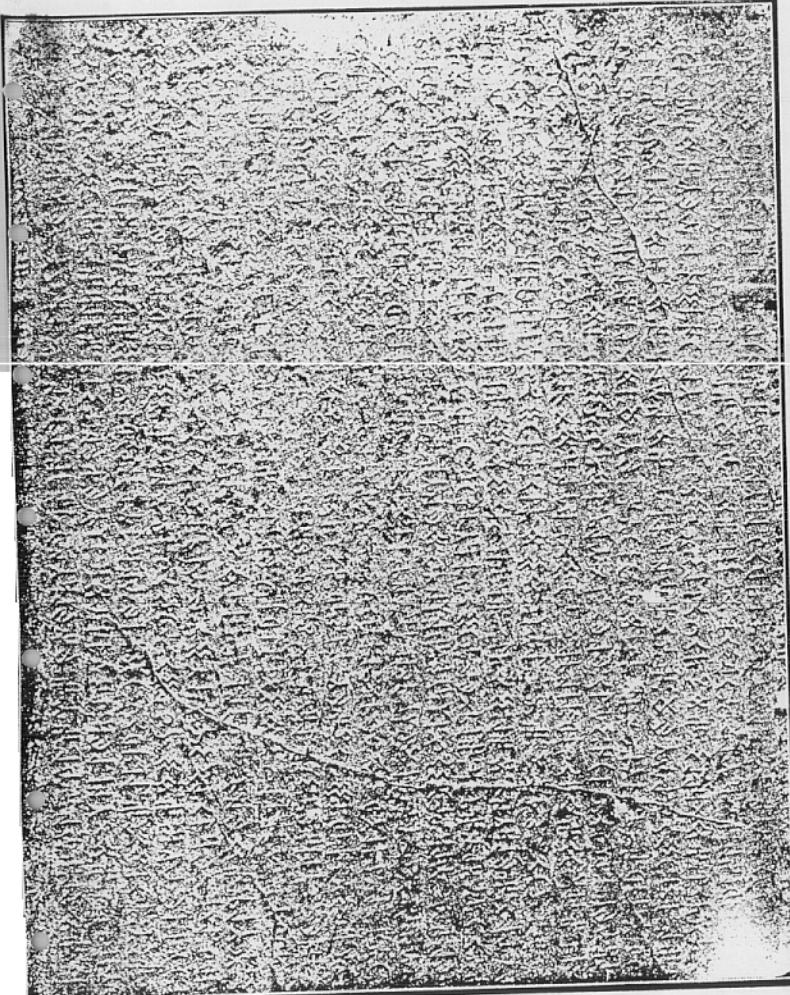
1. (b)u t^enrik^e
2. (n) t^enride k
3. (u)t bulm^s l
4. (p) bilge t^en
5. (r)i uygur k^a
6. (g^anⁿ bitⁱgi)

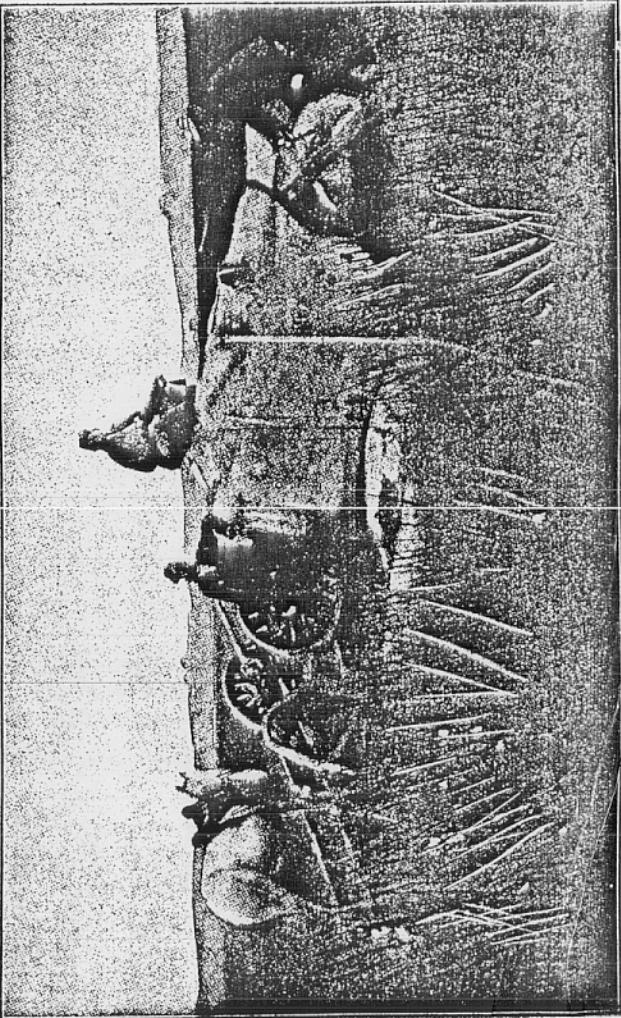
1. Bu tenriken
2. in Gökde sa-
3. adet bulmuş al-
4. p Bilge tan-
5. ri Uygur ha-
6. kanının yazılı.

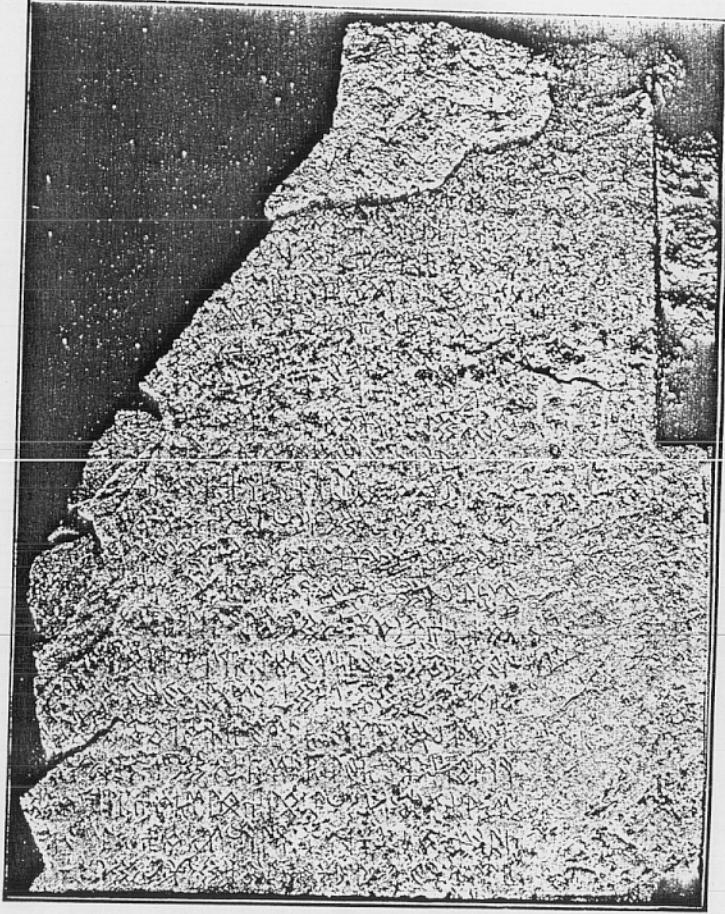
I.inci yazılı : Genel görünüş

I. inci yarıtının heykel parçaları

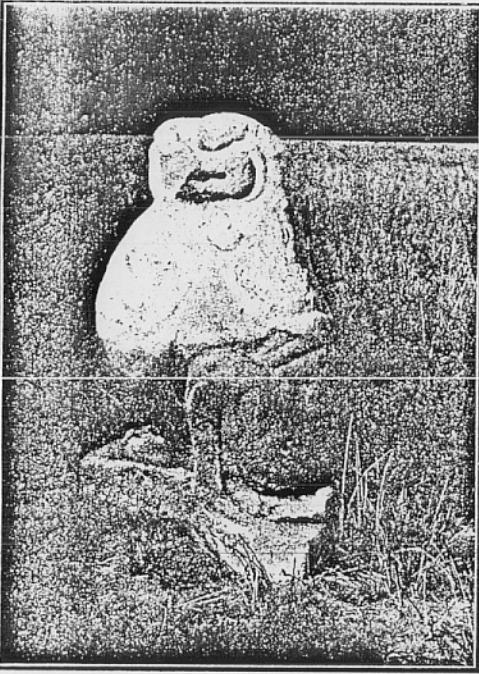

II İnci yazıt; Genel görünüş.

II. inci yazıt; Doğu tarafı

II. inci yazıtının yakınında bir heykel

II. inci yazıtının yakınında bir heykel

故闢特勒碑

破谷者天罔不復辟天人相合寰宇大同以其氣節除陽是用各為君長得君長者本
之齋也。首自中國雄飛北荒來朝甘泉頤保光祿則恩好之深舊矣洎
之遂荒帝載文教施於八方武功成於一德彼蒼突改相革榮號迭稱終能伏臣一體率修邊貢
爰達朕躬結為父子使寇患不作弓矢載橐爾無我虞我無爾祚鄰之不

辟闢特勒骨吐祿可汗之次子今必加可汗之令弟也孝友聞於遠方歲德俱於珠城斯皇由伊

之

故闢特
勒之碑

曾祖伊地米脫匈積厚德於上而身克終之祖骨吐祿類斤行深仁於下而子傾述之不然何以
生此賢也故能承順友愛輔成規略北處脣露之境西隣處月之郊尊宋梨之遺澤受睂者之寵
任以親我有唐也我用是嘉爾誠贊大閭恩信而這固不寡促榮儀盡永言悼惜疼於朕心且特
勒可汗之弟也可汗猶朕之子也父子之義既在敦宗兄弟之親得無疎偶為子馬而再成深

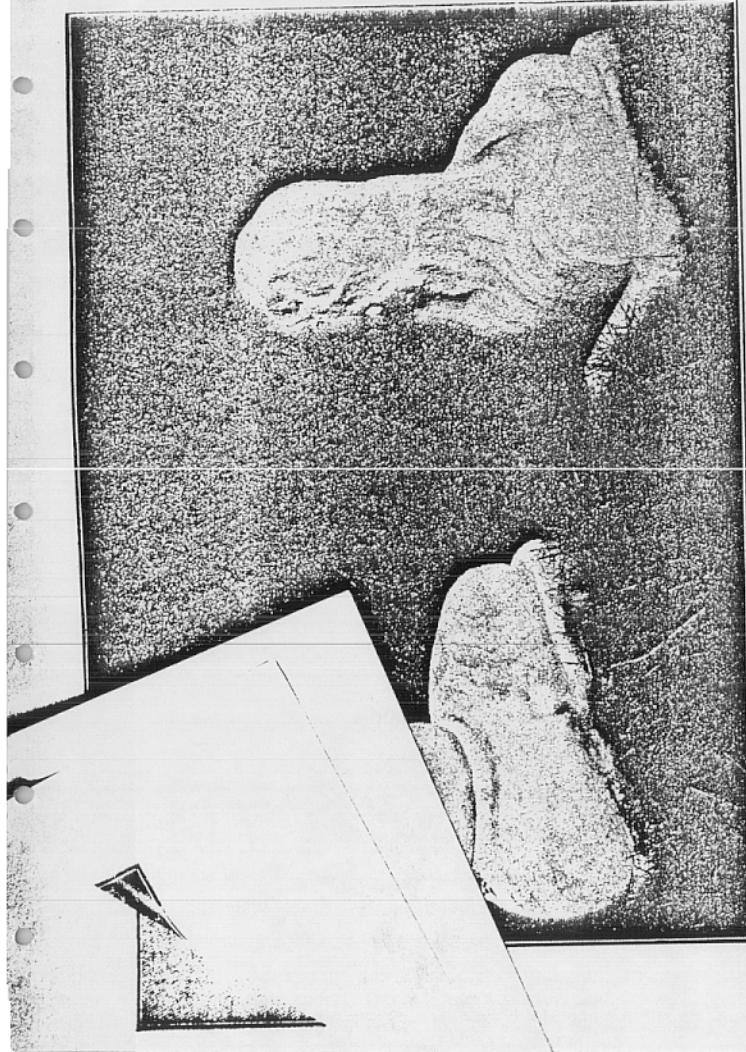
情是用故基作豐碑發揮追讚使千古之下休光日新詞曰

沙塞之國丁零之鄉雄武鬱起于爾先王爾君克長載赫殊方謂道充順謀親我唐孰謂若人因

保延長萬碑山立重裕無疆

大唐開元廿年歲次壬申十二月辛丑朔七日丁未刻

II.inci yazıtın yakınında meşmer heykel parçaları

I.inci yazıtının çince metni

TONYUKUK YAZITI